

Кондратенко Л. О.,

доктор психологічних наук,

провідний науковий співробітник лабораторії психодіагностики та науково-психологічної інформації

Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України

ПОГЛЯДИ О.М. ЛЕОНТЬЄВА НА МІСЦЕ МОТИВУ В СТРУКТУРІ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ В ПСИХОЛОГІЇ

Діяльнісний підхід був і залишається одним із найцікавіших підходів до аналізу психологічної реальності. Одним із його творців був Олексій Миколайович Леонтьєв, який присвятив вивченню ролі діяльності в житті особистості практично усе своє життя. Шлях пошуків (як визнавав сам О.М.Леонтьєв) виявився надзвичайно складним і заплутаним. Доводилось не раз відкидати як уже здавалось знайдені істини, шукати відповіді на нові й нові питання та постійно сумніватись у правильності накресленого шляху. Водночас глобальність і складність поставлених завдань, розгалуженість елементів запропонованої системи приводила до парадоксального явища – її визнавали, на неї посилались, але практично не використовували, вона перетворювалась на всіма визнану схему, а не керівництвом до дії.

Тому на піці власної популярності, ушлявлений як творець однієї з провідних радянських психологічних теорій, якою (навіть у ті часи, коли радянська наука була досить закрита для зовнішнього світу) цікавились зарубіжні дослідники,

О.М.Леонтьєв говорив¹: "Я сьогодні поставив перед собою задачу резюмувати ряд положень, які стосуються діяльності, як вона виступає в психології, не вводючи нових положень, і я роблю це, маючи на увазі наступне. Я до цього часу користуюсь тією системою понять, яка була мною у свій час запропонована стосовно аналізу діяльності і, зрозуміло, я хотів би виопрацювати ставлення, насамперед своє власне, до цієї систем, і ще раз її переглянути. А з іншого боку, я би хотів поставити ряд запитань такого роду: якщо ця система понять має певне значення, тобто здатна працювати в психології, то, вочевидь, цю систему слід розпрацьовувати – що в останні роки, по суті, не робиться. Ця система понять виявилась замерзлою, без усякого руху. І я особисто виявився дуже самотнім в цьому відношенні. Весь рух іде по різних проблемам, які є більше чи менше дотичними до проблеми діяльності, швидше більше аніж менше, але саме поняття діяльності розробляється у вищій мірі недостатньо". [3, с.247].

На жаль слід визнати, що і зараз діяльнісний підхід потребує подальшого розвитку, поглиблення розуміння основних понять та розбудови його цілісної структури. Бо хоча зараз майже в кожному 3-4 авторефераті дисертацій з психології діяльнісний підхід заявляється як методологічна основа дослідження, з тексту самих дисертацій дуже важко зробити висновок у чому саме полягає використання поглядів О.М.Леонтьєва у науковому пошуку дисертанта.

Серед найбільш цікавих елементів діяльнісного підходу О.М.Леонтьєва виступає його розуміння ролі мотиву та мотивації. Слід відзначити, що, попри дослідження багатьох відомих психологів (як вітчизняних, так і закордонних) поняття мотив та мотивація належать до тих, які і зараз викликають гострі суперечки та дискусії [4]. Перед тим як зробити наш вкрай короткий огляд поглядів О.М.Леонтьєва на мотивацію, наведемо його власні слова, які, до певної міри виправдають таку лапідарність висвітлення ідей та мету подібної роботи – не розв'язати, а лише поставити, або хоча б заявити проблему: "Для плідного обговорення тієї чи іншої системи наукових положень необхідно, щоб були наперед ясно позначені її загальнотеоретичні передумови. Тільки тоді стає можливим з'ясувати, у чому полягає істинний предмет суперечок (спора) – чи то у передумовах, тобто в підвалинах даної концепції, або ж у конкретному її змісті, який розвивається на цих підвалинах. З'ясування передумов необхідно і тоді, коли вони здаються добре відомими і беззаперечними, а тому повторення їх - нудним" [3, с.26].

Найважливішим елементом діяльнісного підходу, як уже говорилося вище, О.М.Леонтьєв вважав розуміння мотивів, які спонукають людину до виконання певних дій. Аналізувати сутність мотивів та мотивації в цілому Олексій Миколайович почав ще у 20-і роки минулого сторіччя і продовжував практично до останніх років життя [3] В огляді використовуватимуться матеріали трьох основних книг видатного психолога в яких розглядалися дані питання: "Деятельность. Сознание. Личность", "Лекции по общей психологии", "Философия психологии: Из научного наследия".

¹ Текст виступу О.М. Леонтьєва на «домашній» дискусії з проблем діяльності, організованою О. Р. Лурією у себе вдома 15 листопада, 28 листопада та 5 грудня 1969 р. Виступ О.М.Леонтьєва відкривав дискусію, у якій також взяли участь В. П. Зінченко, О. В. Запорожець, П. Я. Гальперин та Д. Б. Ельконін. Дискусія записувалась на магнітофон.[Філ., с.284]

Почнемо з поняття -"**мотивація**" - хоча якраз йому у спадщині О.М.Леонт'єва приділена набагато менша увага, ніж поняттю "мотив".²

Отже: Мотивація лежить за думкою. Ця проблема є проблемою суб'єкту розвитку, питанням про слово-центричність системи[3]. Мотивація є тим, що визначає особистісний смисл людської поведінки, вона є дійсним мотивом її діяльності. З мотивації, народжується смислоутворююча функція мотивів. [2]. Мотивація визначає відмінність діяльності від учинку[3].

Розуміючи, що для того щоб визначити поняття "мотивації" як категорії вищого порядку необхідно зрозуміти об'єм поняття мотив, О.М.Леонт'єв найбільшу увагу приділяв пошукам змісту та суті саме мотиву, однак тлумачення, яке до кінця задовольнило б його самого Олексію Миколайовичу дати так і не вдалося. То ж назвемо, у певній історичній послідовності, хоча б основні його підходи до визначення змісту поняття "мотив":

Розвиток процесу іде від мотивів, від сліпих спонук до свідомості, до усвідомлення дійсності та діяльності в ній. Мотив є тим, що спонукає до діяльності.

Мотив діяльності завжди співпадає з предметом діяльності.

Мотив діяльності відповідає певній потребі та переживається суб'єктом у формі бажання, хотіння або навпаки у формі відрази, що викликає так звану мотивацію заперечення. Уся форми переживання (як позитивно так і негативно спрямовані) є за своєю суттю формами відображення ставлення особистості до смислу мотиву власної діяльності, а відтак і до самої діяльності. Діяльності поділяються на ідеально-мотивовані (породжені вищими потребами) та вітально-мотивовані (що відповідають природним потребам людини). Діяльність відрізняється від дії саме на основі неспівпадіння їх предмета і мотива. Якщо мотив певного процесу лежить в ньому самому (мотив і предмет співпадають), тоді це діяльність, якщо ж він лежить поза цим процесом – тоді це дія.[3]

Не буває діяльності без мотиву, "немотивована" діяльність це діяльність з суб'єктивно та об'єктивно прихованими мотивами. На основі спостереження за діями суб'єкту не можна визначити його мотиви, оскільки однакові дії можуть породжуватись різними мотивами, а однакові мотиви конкретизуватись в різних цілях й призводити до різних дій.[1]

Мотив це те, що рухає, спонукає до діяльності. Сама по собі потреба не породжує діяльність, вона лише породжує мотиви. Саме проблема мотивів відкриває шлях до правильного психологічного розуміння питання потреб.

Під мотивом слід розуміти те об'єктивне, що відповідає потребі, спонукає і спрямовує діяльність. Це найголовніше завдання мотиву – спрямовувати діяльність, оскільки актуалізація потреби, її усвідомлення здатні лише породити діяльність, але не спрямувати її у правильному напрямку, визначити її ціль. Узяті стосовно до діяльності мотиви виконують дуже цікаву і дуже тонку, дуже складну функцію. Вони визначають зону цілей. А отже, через вибір в цій зоні мети визначається і відбір, вибір власне дій.

Визначаючи роль мотива як спрямовуючого діяльність до досягнення цілі О.М.Леонт'єв водночас зазначав, що може існувати ситуація, коли мотиви не співпадають з цілями, або діяльність взагалі не має цілей. Однак він говорив, що над цим питанням він ще буде думати і, можливо, у таких випадках мова йде не

² В огляді подаються не дослівні цитати висловів О.М.Леонт'єва, а їх певне узагальнення та поєднання.

про розрив зв'язку мотив-ціль, а про існування прихованих мотивів, які наразі недоступні свідомості суб'єкту, а тому не можуть бути вивчені. Нажаль це поставлене перед собою завдання видатний психолог уже не встиг виконати.

До сьогодні, попри величезну кількість досліджень, захищених дисертацій, здійснених експериментів теорія діяльності О.М.Леонтьєва залишається величезним полем для нових розвідок і нових відкриттів, адже вона стосується однієї з корінних проблем психології – для чого людина живе у цьому світі, що штовхає її на ті чи інші вчинки, які потреби лежать (або не лежать) в основі її екзистенції на цій землі.

Список використаних джерел

1. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность : учебное пособие / А.Н. Леонтьев. – 2-е издание, стереотипное. – Москва : Смысл : Академия, 2005. – 352 с.
2. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии/А.Н. Леонтьев. – М.: Смысл, 2000. — 508 с
3. Леонтьев А.Н. Философия психологии: Из научного наследия / Под ред. А. А. Леонтьева, Д. А. Леонтьева/ А.Н.Леонтьев — М: Изд-во Моск. ун-та, 1994.— 228 с
4. Lai Emily R. (2011) Motivation: A Literature Review. Pearson Research Report.—
URL:https://images.pearsonassessments.com/images/tmrs/Motivation_Review_final.pdf